Fåfängan

Fornlämning L1982:3068 & L2024:4836, fastigheten Hållet 1:8, Nyköpings socken & kommun, Södermanlands län. Arkeologisk utredning.

Nyare tid

Patrik Gustafsson Gillbrand

Rapport 2024:11

Sammanfattning

I april och september år 2024 utförde Sörmlands Arkeologi AB en arkeologisk utredning vid Fåfängan i norra Nyköping, Södermanlands län. Bakgrunden var att Kommunfastigheter Nyköping planerar en vidareutveckling av befintlig kultur- och caféverksamhet, med god spillvattenhantering och förbättrade förutsättningar för allmänhetens tillgänglighet till Fåfängan. Marken ska göras åtkomlig för parkering, väg- och ledningsdragning mm. Platsen ligger inom Naturreservatet Hållet-Marieberg-Stenbro som förvaltas av Nyköpings kommun. I huvudsak bestod utredningsområdet av tomtmark tillhörande Fåfängan, ett torp med belägg från det sena 1700-talet. Inom områdets nordvästra kant finns en hägnad/stenmur (L1982:3068).

Vid inventeringstillfället påträffades ytterligare en övrig kulturhistorisk lämning i form av en hägnad som består av en cirka 100 meter lång stenmur, belägen i en sluttning sydöst om Fåfängan (L2024:4836). Äldsta belägg för muren är på en karta från 1861. I den södra delen av utredningsområdet fanns ett boplatsläge (objekt 1), som efter sökschaktning avfärdades.

Rapporten laddas ned via
www.sormlandsarkeologi.se

eller beställs från

Sörmlands Arkeologi AB
Tideliusgatan 37
118 69 Stockholm

mail@sormlandsarkeologi.se

Grafisk form och layout: Lars Norberg
Kart- och ritmaterial: Patrik Gillbrand
Upphovsrätt, om inget annat anges, enligt Creative Commons licens CC BY.
http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.sv.

© Sörmlands Arkeologi AB
Nyköping 2024

Innehåll

Sammanfattning 2

Inledning 4

Syfte 4

Genomförande 4

Resultat 5

Referenser 6

Administrativa uppgifter 7

Bilagor 8

Bilaga 1. Utdrag ur Sverigekartan med utredningens belägenhet. Skala 1:1 000 000.
Bilaga 2. Utdrag ur Terrängkartan med utredningens belägenhet. Skala 1:50 000
Bilaga 3. Utdrag ur Fastighetskartan med utredningens belägenhet. Skala 1:10 000.
Bilaga 4. Detaljkarta. Skala 1:2 000.
Bilaga 5. Utdrag ur Karta över stadens täppor o samtliga ägor, Nyköpings stad, år 1861. Skala 1:4 000
Bilaga 6. Objektsbeskrivningar.
Bilaga 7. Schakttabell.
Bilaga 8. Fotodokumentation.

Inledning

I enlighet med länsstyrelsens beslut (lst dnr 431-6116-2023) har Sörmlands Arkeologi AB utfört en arkeologisk utredning vid Fåfängan, fastigheten Hållet 1:8, Nyköpings socken och kommun, Södermanlands län (bilaga 1-3).

Utredningen utfördes med anledning av att Kommunfastigheter Nyköping planerar en vidareutveckling av befintlig kultur- och caféverksamhet, med god spillvattenhantering och förbättrade förutsättningar för allmänhetens tillgänglighet till Fåfängan. Marken ska göras åtkomlig för parkering, väg- och ledningsdragning mm. Platsen ligger inom Naturreservatet Hållet-Marieberg-Stenbro som förvaltas av Nyköpings kommun.

Utredningen genomfördes 2024-04-10 och 2024-09-10. Uppehållet berodde på att utredningsområdet låg inom ett naturreservat och att tillstånd för markingrepp behövde sökas efter att inventeringsinsatsen genomförts. Därtill fick tid för markingrepp med grävmaskin avvakta till dess att Fåfängans caféverksamhet hade upphört för säsongen, i det här fallet 1 september. Projektledare samt fält- och rapportansvarig var Patrik Gustafsson Gillbrand. Vid fältarbetet deltog även Ingeborg Svensson. Båda är verksamma som arkeologer vid Sörmlands Arkeologi AB. Ansvarig för kostnaden var Kommunfastigheter Nyköping .

Den aktuella platsen ligger strax norr om Nyköpings centrala delar i östra kanten av skogsområdet Hållet, med Nyköpingsån strax intill i öster (bilaga 3 & 4). Utredningsområdet var cirka 7440 m^2 stort, beläget på nivåer mellan 20-30 meter över havet och bestod i huvudsak av tomtmark tillhörande Fåfängan, ett torp med belägg från det sena 1700-talet. Torpet ligger på änden av markant höjdparti med en sluttning mot söder där jordmånen består av morän och mot öster och Nyköpingån (SGU). Inom områdets nordvästra kant finns en hägnad i form av en stenmur (L1982:3068). Närområdet är att betrakta som rikt på kulturhistoriska lämningar. Utmärkande är hägnader (L1982:3241 & L1982:3274), gruvor (L1984:6629 & L1984:6975) samt en husgrund från historisk tid (L1984:3522), vilka generellt kan kopplas till bergshistoriska aktiviteter från 1600–1800-talet. Strax nordöst om Fåfängan finns även en yta med fossil åker (L1984:7738). Vidare återfinns en hålväg av förhistorisk typ (L1982:3590) samt en stenåldersboplats med fynd av gropkeramik (L1982:3612), cirka 170 meter väster om den aktuella platsen.

Markanvändningen inom utredningsområdet har varierat något under de senaste 400 åren. Under historisk tid har platsen fungerat som kronojaktpark/jägarehåll och stadens utmark. Även gruvverksamhet har utförts här, bland annat i den så kallade Gustaf Adolfsgruvan (L1984:6975). På 1686 års karta utgörs Fåfängan av skog och strax väster och söder därom återfinns åkrar (LMS nr C57-1:6). Från utredningsområdets sydvästra hörn finns en mindre väg utmarkerad som då gick till Oppeby. Delar av vägen finns fortfarande kvar i form av stigar och cykelbanor i Hålletskogen. Även på 1780 års karta utgörs större delen av utredningsområdet av skogsmark, utom i öster där en smal remsa av åkrar nu tillkommit. Strax öster om det aktuella området finns nu en lada utmarkerad (LMS nr C57-1:11). Periodens pappersbruk anlades 1762 på östra sidan av Nyköpingsån och år 1791 fick bruket nya ägare som utökade verksamhetens markinnehav. Ett ett av dessa tillägg låg väster om ån och år 1798 uppfördes Periodens arbetarbostäder på den nu aktuella platsen (Blomgren 2021). På 1861 års karta är en större ekonomibyggnad samt två bostadshus utritade tillsammans med tomtmark och åkertäppor (bilaga 5 & 8). Det är också nu som namnet Fåfängan dyker upp på en karta för första gången (LMS nr C57-1:34). På Häradskartan från sekelskiftet 1900 är bebyggelsen densamma som tidigare (Rak id J112-56-5). På den äldre Ekonomiska kartans blad från mitten av 1900-talet har däremot ladan försvunnit, medan bostadshusen fortfarande är kvar (Rak id J133-9H3d60).

Syfte

Syftet med den arkeologiska utredningen var att ta reda på om idag okända fornlämningar kommer att beröras av det planerade arbetsföretaget. Därtill skulle eventuella nya fornlämningar preliminärt avgränsas rumsligt. Vidare skulle den arkeologiska utredningen identifiera, motivera och antikvariskt bedöma nyupptäckta fornlämningar samt övriga kulturhistoriska lämningar. Resultatet av utredningen skall fungera som ett underlag för Länsstyrelsens fortsatta handläggning av ärendet samt utgöra ett underlag för företagets fortsatta planering.

Genomförande

Innan fältarbetet påbörjades genomfördes en mindre kart- och arkivstudie som inkluderade en genomgång av tidigare kända fornlämningar (KMR), samt topografiska, geologiska och paleogeografiska kartor över området (Lantmäteriet & SGU). Vidare har även äldre kartor studerats såsom Ekonomiska kartan från år 1958, Häradskar-

tan från år 1897-1901 (RAK), en Storskifteskarta från år 1771, en Laga skifteskarta från år 1843 och en Geometrisk avmätning från år 1692 (LMS). Genomgången av kartmaterialet gjordes för att få en uppfattning om förutsättningarna för förhistorisk och historisk bebyggelse samt för att påvisa indikationer om fornlämningar inom området.

Därefter genomfördes en inventering av hela utredningsområdet med utgångspunkt i den utförda kart- och arkivstudien. Syftet var att klargöra eventuella förekomster av ovan mark synliga forn- och kulturhistoriska lämningar samt identifiera möjliga fornlämningar i form av boplatslägen.

För att utreda om det fanns fornlämningar ej synliga ovan mark grävdes sammanlagt fyra sökschakt (Schakt 309-321) med hjälp av grävmaskin inom objekt 1, som bedömdes vara en möjlig fornlämning i form av ett boplatsläge. Schakten som var 5 – 13 meter långa, cirka 1,2 meter breda och grävdes skiktvis ned till orörd marknivå, det vill säga till 0,2 meters djup, rensades kontinuerligt för hand av arkeolog. Sökschakten grävdes i syfte att utreda om det fanns fornlämningar ej synliga ovan mark (bilaga 4 & 7).

Efter avslutat fältarbete återfylldes schakten (bilaga 8). Överst lades grässvålen tillbaka, så att det beviljade tillståndet om ingrepp i naturreservat uppfylldes om att markskikt, struktur och topografi återställs till sitt ursprung. (Nyköpings kommun, Beslut om dispens från naturreservatet Hållet- Marieberg-Stenbros föreskrifter nr 2024-1142).

Miljöer, sökschakt och lämningar dokumenterades digitalt med RTK-GPS samt beskrevs i text. Ett representativt urval av objekt och schakt fotograferades med hjälp av digitalkamera.

Resultat

Resultatet av den arkeologiska utredningen sammanfattas inledningsvis i en *Resultattabell* med tillhörande översiktskarta (bilaga 4). I följande Resultattabell har Lista med lämningstyper och rekomenderad antikvarisk bedömning. Version 5.0, 2021-02-01 (RAÄ) utgjort utgångspunkt vid indelning av lämningstyp och antikvarisk bedömning.

Vidare har samtliga bedömningar gjorts i enlighet med instruktioner från länsstyrelsen i Södermanlands län. Därtill avgör länsstyrelsen även vilka åtgärder som behöver vidtas i varje enskilt fall. Därefter summeras resultatet översiktligt i en löpande text. Detaljerade beskrivningar av objekt/lämningar redovisas i bilaga 4, 6 & 7. Foton av exempel på miljöer och lämningar redovisas i bilaga 8.

Vid den arkeologiska utredningen identifierades tre objekt inom utredningsområdet (bilaga 4 & 6). Två objekt är övriga kulturhistoriska lämningar (L1982:3068, L2024:4836) och ett utgjordes av en möjlig fornlämning (objekt 1).

Begreppet fornlämning inbegriper lämningar efter människors verksamhet under forna tider, som har tillkommit genom äldre tiders bruk och som är varaktigt övergivna (Kulturmiljölagen 1988:950 2 kap).

En lämning som inte uppfyller alla kriterier för att bedömas som fornlämning kallas för övrig kulturhistorisk lämning. De omfattas inte av det direkta skyddet i 2 kap i kulturmiljölagen (1988:950), men att hänsyn och aktsamhet mot kulturmiljön bör visas samt att skador på kulturmiljön ska undvikas eller begränsas.

Möjliga fornlämningar kan till exempel utgöras av så kallade boplatslägen. De utgörs av områden som utifrån topografiska omständigheter och omgivande fornlämningskontext kan tänkas dölja förhistoriska lämningar, idag ej synliga ovan mark.

Resultattabell

Objekts-/ lämningsnummer	Lämningstyp	Källa	Antikv. bedömning
L1982:3068	Hägnad	KMR/Kart- & arkiv	Övrig kulturhistorisk lämning
L2024:4836	Hägnad	Inventering/Karta	Övrig kulturhistorisk lämning
Objekt 1	Boplatsläge	Inventering/Schakt	Utgår

Vid den utförda kart- och arkivstudien framgick det att en tidigare känd *hägnad, L1982:3068*, är belägen i befintlig fastighetsgräns för Hållet 1:8. Beskrivning i KMR genom Fornreg har uppdaterats. Lämningen kvarstår som *övrig kulturhistorisk lämning* (bilaga 4, 6 & 8).

Vid inventeringstillfället påträffades ytterligare en *hägnad* i form av en rest av en cirka 100 meter lång stenmur, belägen i en sluttning sydöst om Fåfängan (L2024:4836). Äldsta belägg är på en karta från 1861, där den dokumenterade muren sammanfaller med gräns till åkermark (LMS nr C57-1:34). Lämningen har registrerats i KMR genom Fornreg och utgör *övrig kulturhistorisk lämning* (bilaga 4, 5, 6 & 8).

Utredningsområdets södra del bedömdes vara ett boplatsläge (objekt 1). Inget av arkeologiskt intresse framkom vid sökschaktning, varför det utgår och inte utgör kulturhistorisk lämning (bilaga 4, 6, 7 & 8).

Referenser

Blomgren, Anton. 2021. *Fåfängan*. Hållet 1:8, S:t Nicolai socken, Nyköpings kommun, Södermanlands län. Vård- och underhållsplan för norra och södra stugan. *Sörmlands museum. Kulturmiljöer. Rapport 2020:8.* Nyköping.

Digitala Fastighetskartan. (Lantmäteriet). Fastighetskartan med höjdkurvor, Södermanlands län, Gävle.

KMR. *Kulturmiljöregistret/Fornsök, Riksantikvarieämbetet*. Datauttag Södermanlands län (2024-10-11), Södermanlands län (https://app.raa.se/open/fornsok/).

Lista med lämningstyper och rekomenderad antikvarisk bedömning. Version 5.0 (2021-02-01). Riksantikvarieämbetet. (www.raa.se/fornreg).

SGU. *Jordartskartan. Sveriges geologiska undersökning. Ser Ae 46, Katrineholm SO.* 1982.

Terrängkartan, Geografiska Sverigedata (GSD). Södermanlands län. Kartförlaget, Gävle. 2013.

Arkiv
Lantmäteristyrelsens arkiv (LMS)
Akt LMS C57-1:6. Geometrisk avmätning, Nyköpings stad. År 1696.
Akt LMS C57-1:10. Avmätning av stadens västra åkertäppor, Nyköpings stad. År 1780.
Akt LMS C57-1:34. Karta över stadens täppor o samtliga ägor, Nyköpings stad. År 1861.

Rikets allmänna kartverks arkiv (RAK)
RAK id J133-9H3d60 Ekonomiska kartan, Nyköping, 9H3d60. År 1969.
RAK id J112-56-5. Häradskartan, Nyköping. År 1897-1901.

Sörmlands museums arkiv & bibliotek (SMA).
Sök i samlingarna. R165-85-1. Fåfängan. År 1908. Fotograf: Sten Tigerström. https://sokisamlingar.sormlandsmuseum.se/objects/c24-378322/?category%5B%5D=2744&sq=F%C3%A5f%C3%A4ngan&offset=5. Besökt 2024-10-08.

Administrativa uppgifter

Projektnummer Sörmlands Arkeologi AB: 2403
Länsstyrelsens dnr: 431-6116-2023
Uppdragsnummer: 202400390
Tid för undersökningen: 2024-04-10 & 2024-09-10
Personal: Patrik Gustafsson Gillbrand & Ingeborg Svensson
Län: Södermanland
Kommun: Nyköping
Socken: Nyköping
Fastighet: Hålllet 1:8
Lämningsnummer: L1982:3068 & L2024:4836
Belägenhet: N (x) 615972,644 E (y) 615972,644
Koordinatsystem: SWEREF99 TM
Höjdsystem: RH 2000
Undersökt yta: Extensivt 7440 m^2, intensivt 40 m^2

Inget analogt dokumentationsmaterial utöver rapporten föreligger. Digital dokumentation förvaras hos Sörmlands Arkeologi AB i väntan på meddelande från ATA angående rutiner för leverans av digitalt material. Inga fynd tillvaratogs.

Bilagor
Avesta
Norberg
Fagersta
Sala
Heby
Uppsala
Uppsala län
Västmanlands län
Skinnskatteberg
Surahammar
Hallstahammar
Västerås
Skultuna
Tillberga
Hökåsen
Enköping
Köping
Arboga
Kungsör
Hällbybrunn
Eskilstuna
Strängnäs
Mälaren
Bålsta
Upplands Väsby
Märsta
Sigtuna
Knivsta
Alsike
Sävja
Storvreta
Bälinge
Björklinge
Alunda
Vallentuna
Åkersberga
Täby
Lidingö
Stockholm
Ekerö
Södertälje
Tumba
Järna
Gnesta
Flen
Katrineholm
Vingåker
Nyköping
Oxelösund
Nyköpingsån
Norrköping
Linköping
Finspång
Krokek
Lindö
Söderköping
Vadstena
Motala
Mjölby
Ödeshög
Ljungsbro
Ulricehamn
Tranemo
Borås
Ale
Kungälv
Tjörn
Orust
Lysekil
Uddevalla
Strömstad
Tanumshede
Sotenäs
Munkedal
Tjörn
Gotland
Visby
Fårö
Gotska Sandön
Landsort
Landsort Bredgrund
Norra Kränkan
Gustaf Dalén
Hävringe övre
N Fällbådan
Sandsänkan
Krabbfjärden
Mysingen
Yngaren
Glan
Göta kanal
Vikbolandet
Arkösund
Valdemarsvik
Tryserum
Gryt
Åtvidaberg
Falerum
Ukna
Tjärstad
Hägerstad
Östra Ed
Kvädöfjärden
Bilaga 1
Utdrag ur Sverigekartan med utredningens belägenhet markerad.
Skala 1:1 000 000. Källa: Lantmäteriet.

Bilaga 2

Utdrag ur Terrängkartan med utredningens belägenhet markerad. Skala 1:50 000. Källa: Lantmäteriet.

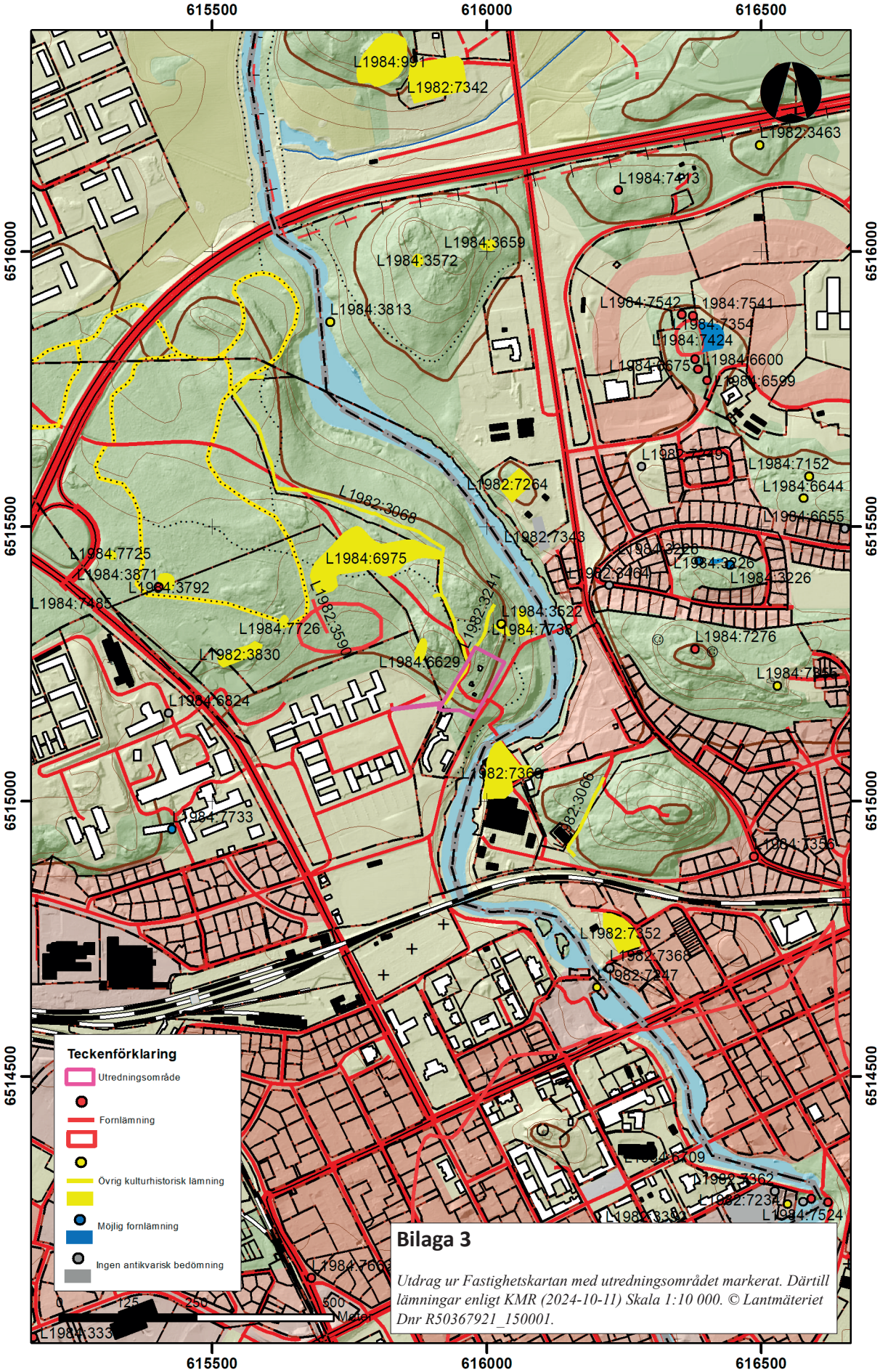

Bilaga 3

Utdrag ur Fastighetskartan med utredningsområdet markerat. Därtill lämningar enligt KMR (2024-10-11) Skala 1:10 000. © Lantmäteriet Dnr R50367921_150001.

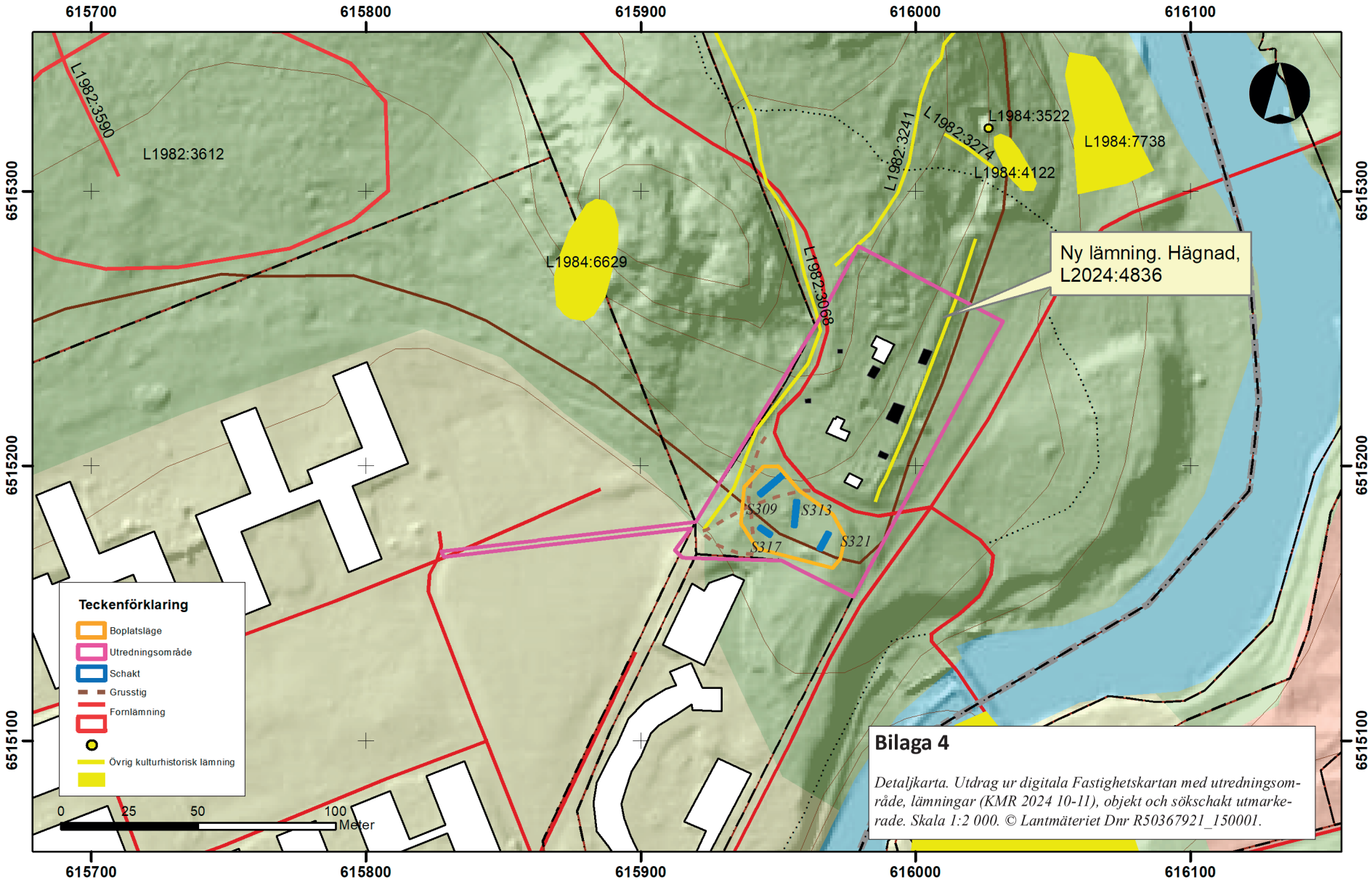

Bilaga 4

Detaljkarta. Utdrag ur digitala Fastighetskartan med utredningsområde, lämningar (KMR 2024 10-11), objekt och sökschakt utmarkerade. Skala 1:2 000. © Lantmäteriet Dnr R50367921_150001.

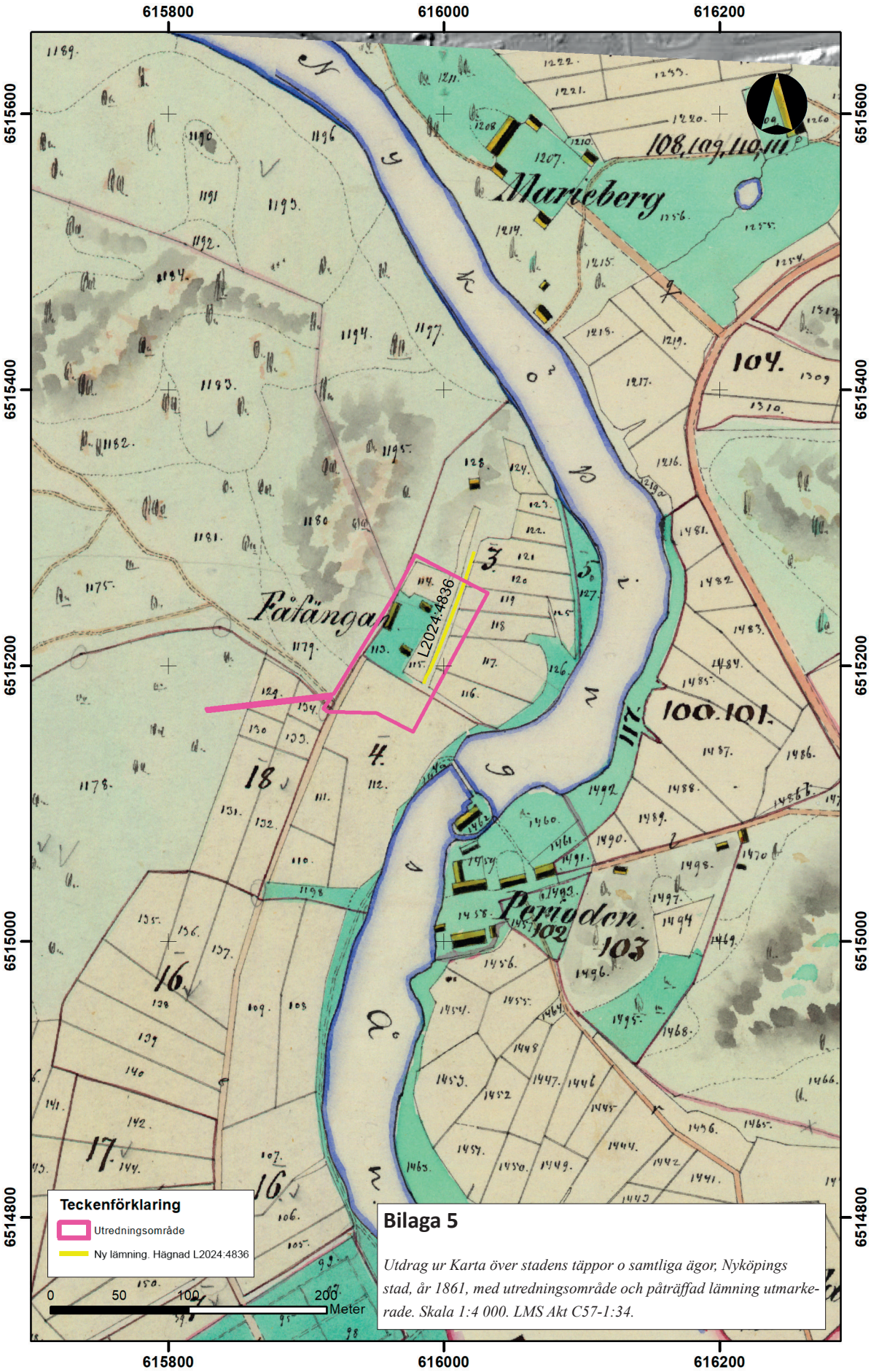

Bilaga 5

Utdrag ur Karta över stadens täppor o samtliga ägor, Nyköpings stad, år 1861, med utredningsområde och påträffad lämning utmarkerade. Skala 1:4 000. LMS Akt C57-1:34.

Bilaga 6. Objektsbeskrivningar

L1982:3068

Hägnad. Stenmur ca 885 m l. I S (ca 250 m l (NNV-SSÖ) är den 1-1,3 m br och 0,6-1 m h, av 0,6-1 m st stenar, flertalet rundade. Därefter ca 370 m l (VNV-ÖSÖ, den mellersta delen) är stenmuren 0,4-1 m br och 0,2-0,7 m h, av 0,2-0,6 m st stenar (skrotsten från gruvan). Sedan svänger muren av åt NNV. Där är den 1-1,5 m br, 0,5-0,7 m h, av 0,4-0,7 m st stenar. Den sista delen i N är 1 m br, 0,3-0,5 m h, kallmurad av 0,3-0,5 m st skarpkantade stenar. Belägen i dagens fastighetsgräns till Hållet 1:8, belagd på karta från 1861 (LMS C57-1:34). Övrig kulturhistorisk lämning

L2024:4836

Hägnad. Stenmur, 100 m l (SSV–NNÖ), 0,5 m br och 1-2 m h, byggd i två-tre skikt och tre-fem rader av 0,4–1 m st stenar, överlag rundade. Uppförd i en sluttning och ger därför ett terrassartat intryck. Belagd på karta från år 1861 (LMS C57-1:34). Belägen vid tidigare åkermark, nu parkmark. Övrig kulturhistorisk lämning

Objekt 1

Boplatsläge, ca 40 x 30 m (NV-SÖ), ca 23 m ö h. Beläget i en sydvänd sluttning. Jordmånen bestod av sandig morän eller grå silt. Inom objektet öppnades fyra sökschakt (S309, S3013, S317 & S321). Inget av arkeologiskt intresse framkom. Utgår.

Bilaga 7. Schakttabell

Schakt nr	Objekt	Storlek (m)	Djup (m)	Beskrivning
309	1	13x1,2	0,2	0,10 förna, 0,05 humös silt i södra halvan och påförda grusmassor i norr med inslag av tegelkross, porslin och glas. Sedan sand varvat med sandig morän.
313	1	10x1,2	0,2	0,10 förna, 0,05 humös silt med inslag av tegelkross, porslin och glas, ölburkar och kol från majbrasa. Sedan grå silt. Tidigare urschaktad yta.
317	1	5x1,2	0,25	0,10 förna, 0, 10 hårdpackad grå silt med inslag av tegelkross, porslin och glas. Sedan grå silt och gul morän. Tidigare urschaktad yta.
321	1	8x1,2	0,2	0,10 förna, 0, 10 hårdpackad grå silt med inslag av tegelkross, porslin och glas. Sedan vit finsand. Tidigare urschaktad yta.

Bilaga 8. Fotodokumentation

Fåfängan idag. Bilden är tagen från sydväst. Foto: Patrik Gustafssson Gillbrand 2024, Sörmlands Arkeologi AB.

Fåfängan år 1908. Personerna på bilden är okända. Bilden är tagen från östsydöst. Källa: Bildgruppen Nyköping. Sörmlands museum, SLM R165-85-1. 1908. Fotograf: Sten Tigerström, 1908.

Översikt över södra utredningsområdet med objekt 1, ett boplatsläge. I bakgrunden Mikaeliskolan. Bilden är tagen från nordöst. Foto: Patrik Gustafssson Gillbrand 2024, Sörmlands Arkeologi AB.

Objekt 1 och platsen för schakt 309 innan grävning. Bilden är tagen från nordöst. Foto: Patrik Gustafssson Gillbrand 2024, Sörmlands Arkeologi AB.

Schakt 309. Bilden är tagen från nordöst. Foto: Patrik Gustafssson Gillbrand 2024, Sörmlands Arkeologi AB.

Schakt 309 efter igenläggning. Bilden är tagen från nordöst. Foto: Patrik Gustafssson Gillbrand 2024, Sörmlands Arkeologi AB.

Hägnanden L1982:3068 i utredningsområdets nordvästra kant. Bilden är tagen från öster. Foto: Patrik Gustafssson Gillbrand 2024, Sörmlands Arkeologi AB.

Södra delen av hägnanden L2024:4836 i utredningsområdets sydöstra del. Bilden är tagen från sydöst. Foto: Patrik Gustafssson Gillbrand 2024, Sörmlands Arkeologi AB.

Centralt parti av hägnanden L2024:4836 i utredningsområdets sydöstra del. Bilden är tagen från nordöst. Foto: Patrik Gustafssson Gillbrand 2024, Sörmlands Arkeologi AB.